

Mohai V. Lajos

Két láttelep Krúdy életművéből

Mohai V. Lajos
(1956, Nagykanizsa)
költő, író, Budapesten él,
József Attila-díjas

1.

Az életmű külső köre: „az *Álmoskönyvről*”

Noha nagy írótól már-már egyetlen elnagyoltságtól, mi több hanyagságtól nem mentes – mind formai, mind stílári értelemben, mind a tárgyát és „mondanivalóját” tekintve – Krúdy Gyula álmofejtéseinek, álm- és babonamagyarázatainak szöveggyűjteménye, az elmondható róla, hogy az életmű külső körén elhelyezkedve sem hullott ki az olvasói/irodalmi emlékezetből. Újrakiadásainak száma szinte megszámlálhatatlan, biztos állítható, hogy ez a legtöbbet olvasott Krúdy-könyv. A bölcsészszomorúság kedvéért megkockáztatom, hogy legalább annyira hozzáforrt a Krúdy-névhez, mint a Szindbád-történetek, vagy a *Vörös postakocsi*-regények. De ezzel együtt sem lehet kikerülni a kérdést, mely ott zakatol valahol a mélyben: vajon az *Álmoskönyv* Krúdyja nem kerül-e ellentmondásba azzal az irodalomtörténeti tapasztalattal, amely e költői fenomén hatalmas boltozatú, szaggatott, és a ki-kiújuló, vagy talán soha el sem múlt depresszióval az ő saját és megvesztegethetetlen világát közmegegyezésszerűen, mintegy kanonizálva jellemzi?

Sem a rövid, csenevésznek tetsző, néhol hihetetlenül banális álmofejtő cikkelyek, sem a váratlant; vagy a mély hömpölygésű prózahangot egyetlen mozdulattal felidéző, majd sietősen elejtő zseniális mozdulat nem módosít azon, hogy ez az alkalmi próza (sokkal inkább alkalmi, mint a több ezer beszély, könnyű kézzel odavetett cikk, tárcsa, hangulatrajz) csupán

az életmű margináliája. Mintha itt-ott a hatalmas terjedelmű Krúdy-szövegtengerből már ismerős volna sok minden. De akárhogy is forogatom az *Álmoskönyv* lapjait, bajosan tudom elhárítani magamtól azt az érzést, hogy Krúdy messze nem azokat az alkotói, emberi gyötrelmeket szólaltatja meg, amelyek az *Álmoskönyv* közvetlen időbeli környezetében, a húszas évek elején született művekben hatalmas erővel megcsendülnek. Érdemes idemásolni a húszas évek első felében született nagy műveinek címeit: a *Hét bagolyt*, az *N.N-t.*, az *Őszi versenye*-ket, elé még a *Napraforgót*, majd az *Asszonyágok díját*.

Ezek szimfonikus költemények, vagy olyan gigászi töredék, mint a *Mit látott Vak Béla szerelemben és bánatban* című, az utókor által nagy kedvvel fölfedezett, abbahagyott tabló a „ferencjózsefi” időkről.

Vajon miért? Mert máig ható sikerének a titka inkább az lehet, hogy közönségigénynek engedő helyiértéke volt és maradt – persze, részben ez az igény is szülte. Létrejöttében mulhatatlan szerepe van a Krúdyra szakadt pénz-gondoknak. Ami a korabeli életrajzi és történelmi szituációt illeti: a könnyed írói álmofejtés gondolatához elsődlegesen ez szolgáltatott ürügyet (mintegy alkalmat is) az írónak egy olyan helyzetben, amikor a monarchikus Magyarországot szétesése faktummá vált. A pályája során szinte mindig megélhetési gondokkal küzdő Krúdy világosan látta, hogy a világháború utáni „hét szűk esztendő” köszönt be hozzá: a területi

és mentális átrendeződéssel elveszítette olvasóinak döntő hányadát, mai közgazdasági zsaroggonnal kifejezve: az összezsugorodott olvasóközönség leszűkítette művei számára a piacot. Ez a szociológiai momentum inntől kezdve egyébként szörnyű szegénységbe taszította egészen a haláláig. (Krúdynak a halála előtt, emberi kiszolgáltatottságának és megaláztatásának mélypontján, szegénységi bizonyítványt állított ki a hatóság.) Amikor tehát az író 1919-ben – egyik legnagyobb, ha nem a legnagyobb alkotói periódusában – „eladható” téma után nézett, nem valami „irodalmias” fennkölt cél, mondjuk a világháború apokalipszise utáni spirituális igény kielégítése vonzotta. Nem bizony, hanem a pusztá gyakorlatiasság, az, hogy vajon mire, milyen témára tudna közönséget találni, mire lehet egyáltalán kereslet a szűkös időkben. Fontos feladat volna egyszer fölmérnie valakinek, hogy a húszas évektől kiből toborzódott a Krúdy-könyvek olvasóhada, ha egyáltalán lehet efféle sokaságról beszélni. Azt tudjuk, hogy pályatársai olvasták, és többnyire adóztak a tehetőségének, de általában csönd vette körül, ahogy maga is csöndbe burkolódzva ült társaságban, és ahogy a halálát is a süket csönd ülte meg.

Márai Sándor nagy Krúdy-rájátszása – imitációja –, a *Szindbád hazamegy* 1940-ben keletkezett. Márai a végső nyomorról írt, amiből a halál menekítette ki a mindössze ötvenöt éves író. Márai apokaliptikus képet festett az író szegénységéről. Látéletét támasztja alá Krúdy mellett Karinthy Frigyes. Az állandó anyagi gondokkal küszködő Karinthy szó szerint fölélte utolsó – egyébként még meg sem jelent – novellájának előlegbe kapott honoráriumát. És azt is aláhúzom ismét, hogy a Krúdyra szakadt pénzgondoknak korábban is szerepük volt az írói munkában, amit valóban munkának tekintett a napi egy ívnyi penzummal. Krúdy legnagyobb kortársainak többsége is kemény munkával kereste meg a kenyérrevalót. Kosztolányi Dezső a két háború között a Pesti Hírlap újságíró-

jaként tett szert biztos jövedelemre, ő 1916-ban 200-300 korona „vagyonnal” – a gazdag Hatvany Lajos bankkölcsön-kezesével – 55 ezer koronáért vett magának házat a Logodi utcában, a törlesztőrészek haláláig kísérték. Babits Mihály a húszas évektől korkedvezményes nyugdíjat kapott az államtól, fő jövedelemforrása mégis a Baumgarten-díj kurátorságáért kapott évi 5 ezer pengő volt. Móricz havi írói jövedelme viszont mintegy 3 ezer pengőre rúgott, ami megközelítette egy gyári tisztviselő évi teljes fizetését. Szerb Antal közepes fizetésű kereskedelmi iskolai tanár volt. Márai Sándor 1943-ig Az Újság című laptól 1600 pengőt kapott havonta négy tárcanovelláért. Ez is kivételesen nagy jövedelemnek számított, főleg annak ismeretében, amit Radnóti Miklós vallott meg naplójában: 1941-es évi bevétele 1823 pengő volt, amelyből tanítással 722 pengőt, irodalommal pedig 1100 pengőt keresett.

Érzek azonban egy másik megközelítésre is lehetőséget, mely szerint Krúdy a praktikumot másra is fölhasználhatta, vagy fölhasználta. Ez a vonás valószínűleg még nem az alaprajznál fogalmazódott meg, hanem, ha úgy tetszik, menet közben jött. Arra gondolok, hogy az álomíró-álomfejtő Krúdy saját szórakoztatására is fölhasználta az *Álmoskönyv* írását, és amikor a maga számára is talált benne egyfajta önterápiás lehetőséget, igyekezett kiterjeszteni azt a körülötte roskadozó magyar társadalomra is. Van erre vonatkozó filológiai nyom is, mégpedig „kétszeres nyomatékú”: „Játék ez, amellyel keserves időkben mulattatja magát az elszegegyedett magyar ember” – mondja Krúdy. Értette ez alatt saját magát és az akkori Magyarországot.

Megkockáztatom, hogy Krúdy az *Álmoskönyv* közönségén, „címzettjén” a vasárnapi mellékletek és a bulvársajtó olvasóit érthette. Ez a „mellékes” olvasásszociológiai szempont fő szemponttá válhatott aztán a számára, aki – talán ezért, nem csak a sietség, a kapkodás miatt –

az alkalmi álomfejtéseihez meglehetősen pongyola nyelvezetet használt. De visszatérve a bevezetőben fölített kérdéshez: hogy bármit is levont volna Krúdy irodalmi renoméjából e „játékos” könyv, nos, úgy gondolom, nem. Szinte érdektelen, hogy milyen gyökerekből táplálkoznak az álomfejtések, és hogy főleg a pénzszerzés játszhatott közre a megírásában. És ha ez a nyelv, amelyet az író használ, nem is egészen az ő nyelve (mert Krúdy nem ezt a prózanyelvet beszélt ebben az időben), érdemes volt az álomfejtéshez fognia *keserves időkben az elszegényedett magyar embereket mulattatni*. Még ha a magas művészettől távol esik is, egy nagy író neve fémjelzi.

2.

„Vérrel, korommal, szénnel, késsel, foggal és körmömmel számtalan élettörténet volt a börtön falára írva.”

Az 1920-ban megjelent *Harras Rudolf közkatona egyik története* című rövid elbeszélésről elmondható, hogy a leggazdaságosabb Krúdy-művek közé tartozik, a tömörítő ábrázolás és megjelenítés kevés iskolapéldáinak egyike az életműben. Idevehető még *A hídon* (*Negyedik út*) című Szindbád-utazás és a *Nők zenéje*, Visztula Bella csodálatos története. A *Harras Rudolf közkatona egyik története* mutatja meg leginkább a rövidprózái közül, hogy Krúdy Gyula emblematicusan is a Ferenc József-i kor írója.

Érdemes felidézni a novellát:

Harras Rudolf közkatona egyik története

Egy vándorkatona érkezett a városba.

Már akkor esteledett, a városka kéményeiről szakadozottan, bujdosva menekültek a füstök a déli szél elől, a házikók meglapultak a hasukban őrzött lámpásokkal, tüzekkel, a vándorkatonát porfergeteg kísérte a kapuig, mintha bajtársai jöttek volna idáig a csatából. Brúnó, a porkoláb, történetesen a vámháznál szívta pipáját, mint a legtöbb este, amikor a vámszedő felesége kenyeret dagasztott, és friss lángost süített. Brúnó szakértelemmel végignézte a vándorkatonát.

– Ez is a jergliben virrad meg – szóló barátjához, a vámszedőhöz.

Amint egy rövid órácska múlva hívták is Brúnót az „Arany Csillag”-hoz, kulcsaival, bilincseivel, vassisakos lámpásával, ölmos füttyköseivel, bikamozgásával. A katona szerencsésen fejbe vert valakit a cinkorsóval, lárma keletkezett, a fogadós abbahagyta a lutriszámok gusztálását, egyszerre nézte meg a línzi lottó eredményét a hírlapban, számjait nem találta, régi katonafegyvert ragadott, a tunya háziszolga boldogan, lelkendezve futott Brúnóért.

– Verjétek le a lámpást! – kiabált a vándorkatona láthatatlan bajtársainak.

Végül elnyomták, és megbilincselve a börtönbe vetették.

*

Ez a börtön a bástyafalba volt építve, ahol gyermekek szoktak játszózni, míg estenden titkos szerelmesek suhannak el a bokrokba, mint a denevérek. A börtön faajtáján van egy lyuk. Innen néha égő vadállatszemek tüzelnek ki a sétányra, máskor részeg gajdolást hallanak a gyermekek a föld alól, majd meg keservesen sír valaki a föld alatt. Vajon mi lehet odabent a sötétségben, ahonnan fogoly sasok rikácsolnak, nyavalyatörősek vergődnek, kóborló örültek üvöltenek, eszeveszett öregasszonyok ocsmányságokat sikongatnak?

Mikor a vándorkatonát a „jerglibe” dobták, csak egy örült öregember volt a börtön lakója. Olyan öreg és olyan örült, hogy már csak hideg-lelősen ült egy sarokban, sohasem nézett ki a lyukon a világba, még akkor se, amikor a cinóberpiros arcú városi örömléány unalmában a ruháját lengette a sétatéren; pedig ilyenkor a rabok mind az ajtóhoz tódultak.

A vándorkatona (név szerint Harras Rudolf, mint a makk alsó, amiért sokszor verekedett pajtásaival) figyelmeztetőleg megütögette a rabtársát: – Öreg, ha eszedbe jutna éjszaka gyújtogatni, előbb kelts fel!

Aztán ledőlt a földre a katona, két kezét feje alá tette, és elbámészkodott a sötétben. Némi lelkiismeret-furdalásai voltak elalvás előtt, hisz nem verekedni jött ebbe a városba, hanem egy leányt meglátogatni, megkérdezni tőle, hogy mekkora a gyerekük, és nem volna-e célszerű összekötni az életük sajkáit? Vándorlásaiban (messze országokban járt a katona) sokszor elgondolta, hogy szentképek alatt előbb megesketi a leányt, hogy hű volt... hű lesz. Oláhországban, ahol asszonyok húzzák a kocsit, elhatározta, hogy ezentúl nem dolgozik, majd eltartja otthon az a leány, majd kiszolgálja

a vendégeket. Magyarországon: rossz hírt hallott a leányról az „Arany Csillag”-nál („ott emelgeti a ruháját a bástyasétányon Andimandi, akár fúj a szél, akár nem” – mondták), mire verekedni kezdett, mint egy veszett.

Gondolkozott, tűnődött a katona, csendesén, hosszasan, lehunytt szemmel, amint már az ilyen rongyos vándorló szokta, aki már csak azért sem nyitja ki a szemét, mert az egész világból, a szépséges tájképekből, fényes országokból csak a maga mezítelen lába ujját látja, amely kikandikál a csizmájából.

A hold benézett később a börtönlyukon, a világosságtól felkelt az öregember, járkálni kezdett a börtönben, aztán ceruzadarabot kotort elő a rongyaiból, és írni kezdett a börtön falára.

A vándorkatona felkönyökölt, és nézte az öreget, amint lassan vezette reszkető kezét, nézte a falat, amely tele volt írva, rajzolva mindenféle ákombákomokkal, amelyeket a rabok hagytak itt emléken. Vérrel, korommal, szén-nel, késsel, foggal és körömmel számtalan élet-történet volt a börtön falára írva. Emberek, emberké, gyermekek, táncoló nők, lábak, kezek, nagy botok és tüskés szempillájú szemek vagy sündisznócskák, akasztófák és pápaszemes bírák, háromlábú kutyák, felborzolt hátú macskák, koporsóban fekvő, nagy bajuszú halottak, hordóba fejjel lebukó asszonyok, kiskacsák tipegnek, nagy fülű gyermekek hosszú sorba mennek. Betűk és nevek ágaskodnak, összekeverednek, hemperegnek, mint egy zsidósár rongyai. Női nevek, amelyeknek halotti szaguk van. Aztán férfi- és női név egymás mellett, köréje koszorúcska rajzolva, mint az eljegyzési kártyákon szokás. Szívek késsel a falra vésve – odakünn a bástyasétányon a faderekakban a másuk, szívek, amelyek betűket őriznek. Mily boldogtalanok, százszor földhöz vertek, varjófészekrongyok lehettek azok a szívek, amíg itt megörökítették magukat, mint egy fotográfusnál! Ezek a börtön falán publikált eljegyzések, házasságok, boldogságok: csak arra való, hogy az ördögnek legyen min nevetni az északi szélben.

A vándorkatona nagyot gondolkozott, míg az öreg bolond ember elkészült munkájával. Peckesen, katonásan félreállott, és katonásan tisztelgett a görbe írásnak: „Itt vót Ferenc József és Örsébet királyné. Nagyon jó vót”.

A vándorkatona szeretne volna megkérdezni, hogy mi volt: nagyon jó. De az öregemberrel nemigen lehetett beszélni. Néhányszor ellovagolt a sárgára meszelt fal mellett, nyeri-

tett, combjait csapkodta, lóháton ült. A holdvilág tovább vándorolt a jergliből. Alvó sötét lett.

*

A bolondot reggel kivetették, menjen más városba, más börtönbe, de a katonának még egy-napi börtönlevegőt javasolt a városi doktor.

A katona naphosszat az ajtónál állt, és a szelőlőlyukon át a bástyasétányt nézte.

Délben gyerekek szaladtak egy rongyos kisfiú után, és együtt visítottak a széllal:

– Zabigyerek!

Elfutottak a gyerekek, mint a felhők mögött a kis csillagok.

A vándorkatona azt gondolta magában, hogy tán az ő gyerekeit üldözték.

Délután egy piros szoknyás, vörös arcú, porcelán szemű nőszemély lengett végig a sétátéren. Jött és ment, mint egy örkaton, vaksin, hosszant, félrefordított fejjel figyelt az erre tévedő férfiakra, amíg estefelé egy részeg ember kurjongatva, dühödten, láthatatlan ellenségekkel birkózva a sétányra vetődött. A nő belekapaszkodott, mint megmentőjébe. A vándorkatona a kontyáról felismerte Andimandit, egyetlen szerelmét.

Ezután csak a tavaszi vihar sepe a cinkostárs bokrok között, a hűvös sétátéren, a kígyómódra bujkáló gyalogutakon. Sípolt, csörgött, visított a szél, mintha a katonát mulattatná. Az pedig nem bánta volna, ha még egyszer visszajön Andimandi, akár a vén bolond karján, akár másén. Csak jött volna párosan, veresen, gőzölögve büntől és gyönyörtől. De Andimandit többé nem láthatta.

Éjjel, mikor ismét eljött rövid időre a hold a börtönfalra, az eljegyzésekhez és emlékekhez, a vándorkatona csendesesen felemelkedett – mielőtt a hold továbbmenne –, bicskájával a következőket kaparta a falra: „Itt volt Harras Rudolf katona és jegyese Andimandi.” Darab ideig gondolkozott, tűnődött. Majd ő is odaírta, hogy: „Nagyon jó volt.”

Reggel a vándorkatonát elkergették a városból. A hegyeket itt-ott hó borította, s ő továbbgyalogolt.

(1920)

Krúdy Gyula nem „mély író”, semmilyen értelemben nem az, de ami ösztönösen „elmélyíti” a mondandóját, egyedivé teszi írásmódját, hogy valójában ő a magyar irodalomban az „álmok álmodója”. Kortársai közül senkihez nem hasonlítható, legfeljebb a hanghordozás rokon vonásai miatt mások közelítenek hozzá. Ezt az jelzi, hogy létrehozta azt, amit minden valamire való író szeretne elérni, hogy néhány mondata vagy bekezdése után ráismerjenek; amely csak rá jellemző térfogat, térfoglalás az epikából, egy művi módon megalkotott univerzumból, az irodalomból. Krúdy nehezen körülhatárolható világát eredendően a búcsúzás lírai elégiája lengi be, ez a világ is pusztul, mint a többi magyar vagy monarchiabeli kortársáé, csakhogy az övé „őszi tájakon pusztul”, ahol azonban nem a véres dráma a domináns jegy, hanem bús, bágyadt fény szóródik szét a halálba készülő vidéken, a halált befogadó horizonton.

A kettős Monarchiából ered művészetének élményi alapja, írói kondíciója, minden, ami különösség benne, a Monarchia városainak pompázó látványa és málló öregsége, minden „hősies” és émelyítő vonás, minden, amely lényege szerint élet és halál, a „szent hazának képe”, és az elkerülhetetlen pusztulás. Helyét az Osztrák–Magyar Monarchia művészetében kell kijelölni, annál is inkább, mivel ami elsajátítható és megtapasztalható volt korának Magyarországon (így a Monarchiában), azt nyírségi őseinek negyvennyolcas tradíciójánál fogva is, sőt attól egyáltalán nem függetlenül átszűrte magán. Krúdy rövid történeteinek hangneme, elbeszélői modora, bizonytalan nosztalgiával színezett (és gyakorta nosztalgiához láncolt) alakjai a századforduló különös és némiképp megkésett írójának mutatják. A bomló monar-

chikus századforduló és a századvég írója, tematikailag is ez az időszak tölt be nála kulcsszerepet. A szörnyű háború, a kettős forradalom és Trianon azonban maradandó változást hoz szemléletében, és elfekélyesülő nyomot hagy benne; a Monarchia végórájában megélt veszteség azonban alkalmat nyújt neki, hogy átvilágítsa korábbi, még inkább gyanútlan, mint keserű magatartását, szemléletét a „századfordulós-századelős” érzésvilággal szemben. Az egyszerűség kedvéért nevezem így ezt a különös vegyüléket, mely a kíváncsi európaiságot és a lompos provincializmust egyszerre ötvözte magába.

Krúdy ekkortól már nem hagyja egy az egyben elcsábítani magát korábbi ideáitól. A rendkívül szenzibilis Krúdy pontosan megérezte a változást a történelemben: egy későn fölfedezett és kiadott regénytöredéke, a *Mit látott Vak Béla szerelemben és bánatban* 1921-ből datálódik, gyarló történelmi állapotváltozás után, felvonásvégen és felvonáskezdetben, fölgyülemelő aggodalomban, romlott próféciaikat meglebegtető években. Krúdynak ebben az apokalipszist bátran megfestő, szörnyen kiábrándult torzójában a történelmi terepet Krakkótól Zágrábig az Osztrák–Magyar Monarchia szent városai képezik, de ezek között Bécsnek szimbolikus szerepe van. Vagyis még egyszer, vagy akár többször is, alaposan át kell majd gondolni a magyar függetlenségi hagyományokra öntudattal tekintő, büszke Krúdy és a Monarchiát mégsem csak nosztalgiával elégikus színtérként ábrázoló író kapcsolatát, ahol Krúdy ambíciói hol kielégülnek, hol teljesen megsemmisülnek látszanak: a húszas évektől fogva Krúdy már világegyetem-látomásokban láttatja a félmúltat – és saját életét.

A történelemre való rálátásnak, sőt, talán még azt is mondhatjuk, hogy történetiszemléletének elmozdulását, vagy legalábbis félfordulatát egy olyan novella is rögzíti, amely maradéktalanul őrzi Krúdy első két évtizedének

minden formszervező vonását, mégis már egy megváltozott szemlélet jegyében ragadja meg, állítja elénk a történelmet. Közel van ez a Krúdy-szöveg a bálványromboláshoz, noha természetesen szerint más. A *Harras Rudolf közkatona egyik története* olvasható a monarchikus örökségtől való függetlenedés példajaként is, sőt itt már mintha a Ferenc József-i korral való melankolikus eloldozás mondatná el az íróval ezt a jól megmunkált, hangulatában egységes történetet. Mint ilyen is, kivételes minőség Krúdy pályáján, aki nem bíbelődött szerkezeti, poétikai kérdésekkel, korántsem volt a prózai tervezés megszállottja; egy-egy írásán belül gondolkodás nélkül és többnyire indokolatlanul váltott át más-más hangfekvésre, ritmikára, érzelmességre, áriás hangra – ami az alkotói mámorából éppen kikívánczolt.

Kevesebb formáltabb írása van Krúdynak ennél; a képi jelleg csupa jelzést implikál, ami nem okoz könnyebbséget, mégsem útvesztő. Nincs történetileg pontosítható időszerkezete, de tudjuk, hogy mikor eshet meg a közkatona története. Ez a novella szinte minden pontján kapcsolódik Krúdy életművének alapszövegéhez, ezért is tulajdonítható neki koncentrált jelentés. Elhalványuló vízjelként bukkan föl benne egyfajta Ferenc József-i nosztalgia: a máz és a lakk, a festék a kultikus király korábbi idealisztikus képéről lepattogzott, csak a vászon érdes szövése látszik, durván és komoran: „Vérrel, korommal, szénnel, késsel, foggal és körömmel számtalan élettörténet volt a börtön falára írva”. De a bolond öregember azt is odaírta: „Itt vót Ferenc József és Örszébet királyné. Nagyon jó vót.” Föloldhatatlan ellentmondásban áll-e a két megállapítás, kijelentés a fojtott hangulatú jergli lakójában, a vándorkatonában, aki oly sok alakváltoztatásával együtt az író helyettesíti? Aligha. Viszont a romantika örökségének számító vagylagosság sem szembetűnő vonás

már – sem művészileg, sem a világszemlélet oldaláról. Krúdy nem felel hamis nosztalgiával, inkább az olvasóra bízta, döntsön ő. (Még egyszer: ne feledjük, hogy a novella 1920-ból való.) Az idézet, Harras Rudolf és a bolond börtönbeli néma párbeszédének ideiktatása elkerülhetetlen: „Itt vót Ferenc József és Örszébet királyné. Nagyon jó vót. A vándorkatona szerette volna megkérdezni, hogy mi volt: nagyon jó. De az öregemberrel nemigen lehetett beszélni. Néhányszor ellovagolt a sárgára meszelt fal mellett, nyerített, combjait csapkodva lóháton ült. A holdvilág továbbvándorolt a jergliből. Alvó sötét lett.”

Hozzátehetjük: alvó sötét volt akkor Krúdy és az összes regénybeli alteregójának, „helyettesítő halottjának” elsüllyedt Magyarországn. Mindenesetre az ítélet, hogy Krúdy (most a teljes életművét számítva) hol tisztán arisztokratikusan, hol a rutin és a mesterkéltesség holtvágányán eltolta volna életművét a történelmi/társadalmi valóságtól, nem teljesen helytálló. Romokat látott maga körül, egy európai birodalom és egy ország romjait. Azt, amiből a romok maradtak, azt az országot magáénak érezte fiatalkorában. Később is. Sokáig. Nem tudni, hogy eljutott-e vajon a végső kiábrándulásig, amikor csontszegénységben a Templom utcai házban meghalt. Amit erről a széthullt és elpusztult világról mondani tudott, egy sajátosan elképzelt szecessziós költészet kódébe vont lemondással mondta el. A magyar irodalomban a „hallottak élén” vonuló Ady mellett a helye, aki tisztában volt a saját művészi és emberi korlátaival, de legjobb pillanataiban saját szabadságának tüntető tudatában képes volt mesélni az életéről úgy, ahogy az ember csak ritkán képes – összetákolt koncepciók árónca nélkül, természetesen, mint akinek az a legfőbb vágya a Földön, hogy megszabaduljon végre attól, amit cipel.